

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
МАЛИХ І СЕРЕДНІХ АГРОПІДПРИЄМСТВ:
МАКРОРЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

М. Шурик, д. е. н., професор

ORCID ID: 0000-0001-9009-9136

Університет Короля Данила

І. Гудзик, здобувач

ORCID ID: 0000-0002-9247-2720

коледж Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

© М. Шурик, І. Гудзик, 2019

<https://doi.org/10.31734/agrarecon201901.017>

Шурик М., Гудзик І. Державне регулювання процесу формування малих і середніх агропідприємств: макрорегіональний аспект

Успішна організація діяльності сільськогосподарських підприємств значною мірою зумовлюється їхнім складом і структурою. Передусім це стосується участі у відтворювальному процесі малих і середніх господарств. Практичний досвід функціонування аграрного сектору у країнах ЄС засвідчує, що успіх, ефективність виробництва сільськогосподарської продукції залежать від участі в цьому процесі малих і середніх форм господарювання. Саме малі і середні агропідприємства в умовах функціонування ринкових відносин забезпечують успішне виконання завдань, які стосуються виробництва сільськогосподарської продукції, соціального захисту соціуму, збереження екології тощо.

В Україні, судячи з результатів дослідження й аналізу, малі і середні агропідприємства не набули належного розвитку. Найважливішою причиною при цьому є відсутність конкретної державної програми, концепту їхнього формування й розвитку.

Більша частка сільськогосподарського виробництва припадає на великі сільськогосподарські підприємства, які набули найбільшого розвитку у центральних, східних та південних областях України. Функціонування агрохолдингів супроводжується низкою недоліків, зокрема негативним впливом на сільські території. Негативно впливає на розвиток аграрного ринку несформована матеріально-технічна база вітчизняної сільськогосподарської техніки. Дезорганізоване формування сільськогосподарських підприємств також позначилося на процесі створення нових агроформувань.

Гальмують та унеможливають створення малих і середніх господарств загальні, типові підходи до їхнього встановлення в розрізі окремих регіонів України. Автори критично й предметно дослідили законодавчі основи приватного землеволодіння. Особливо це стосується атрофованого сприйняття селянами права приватної власності.

Запропоновано проведення інвентаризації земельного фонду, реприватизації та деприватизації земельних ділянок із метою їхнього перерозподілу для потреб малих і середніх агропідприємств.

Ключові слова: *земля, агропідприємства, реформування, приватизація, розвиток, держава, домогосподарства.*

Shchuryk M., Hudzyk I. State regulation of the process of formation of small and medium agrienterprises: the macro-regional aspect

Successful organization of agricultural enterprises activity is largely specified by their structure. First of all, it concerns an involving in the reproduction process of small and medium agro-enterprises. The practical experience of the agrarian sector functioning in the EU countries shows that the success, efficiency of agricultural production depends on involving in this process of small and medium forms of management. The small and medium agro-enterprises in terms of market relations functioning provide successful tasks solution related to the agricultural production, social protection of society, ecology preservation, etc.

Taking into account the results of research and analysis, small and medium agro-enterprises have not been properly formed and developed in Ukraine. The most important specific reasons are the absence of a specific state program, the concept of their formation and development.

Most of the agricultural sector belongs to large agricultural enterprises, which have the largest development in the central, eastern and southern regions of Ukraine. The functioning of agroholdings has a number of disadvantages, including a negative impact on rural areas. Negative influence on the development of the agricultural market is carried out by the unformed material and technical base of domestic agricultural machinery. Also, the disorganized formation of agricultural enterprises negatively affected the process of creating new agroformations.

General, typical approaches to their implementation in the context of certain regions of Ukraine delay and make impossible the formation of small and medium agro-enterprises. The authors have critically and substantively investigated the legislative foundations of private land tenure. This especially refers to the atrophied peasants' perception the right of private ownership.

The article deals with the land fund inventory, reprivatization and de-privatization of land plots aimed at their redistribution to small and medium agro-enterprises.

Key words: *land, agro-enterprises, reformation, privatization, development, state, households.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає в тому, що земельні ресурси, котрі в абсолютній більшості перебувають у власності й підпорядкуванні домогосподарств, нині унеможливають формування та розвиток сучасних агропідприємств європейського типу. З огляду на це неабиякий інтерес становлять малі і середні сільськогосподарські підприємства Карпатського макрорегіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформаційні заходи у земельному господарстві не є достатньо дієвими, незважаючи на те, що у вітчизняному аграрному секторі проголошено ринкові засади відтворення земельних ресурсів. Про це переконливо засвідчує зростання виснаженості земель, погіршення екології, депопуляція рослинного й тваринного світу, зменшення вмісту гумусу в ґрунтах, надмірна їхня мінералізація тощо.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних учених показали, що однією з причин недостатнього розвитку малих і середніх агрогосподарств у післяреформений період слід вважати деструктивні, що стосуються засад їхньої організації.

В Україні нині сформовано практично дві групи господарства, які домінують у сільському господарстві: великі сільськогосподарські підприємства (агрохолдинги) і дрібні господарства, що представлені в абсолютній своїй більшості господарствами населення.

Перша група агрогосподарств набула найбільшого розвитку в центральних, східних і південних областях України. Втім, відтворення ними орендованих земельних площ не можна вважати сучасним, оптимальним.

Недоліки функціонування агрохолдингів у сільському господарстві України призводять до зростання соціальної напруги на селі, вимивання коштів із сільських територій, скорочення надходжень до місцевих бюджетів і загалом негативно позначаються на соціальному розвитку сільських територій (Бородіна та Прокопа, 2014). Водночас великі сільськогосподарські підприємства зуміли створити досить міцну, сучасну матеріально-технічну базу, застосовують новітні технології використання земель сільськогосподарського призначення, налагодили шляхи експорту сільськогосподарської продукції за межі країни. Цього, на жаль, немає у більшості середніх і малих сільськогосподарських підприємств. За даними Державної служби статистики, рівень їхньої забезпеченості сільськогосподарською технікою, який прийнято характеризувати потужністю двигунів у розрахунку на 100 га посівної площі зернових, становить відповідно 53 к. с. і 4 шт., а, наприклад, у США 200 к. с. і 15 шт., у Франції – 277 і 16, у Німеччині – 397 і 28 (Гайдучський, 2014.). Означене унеможливає своєчасність обробітку та догляду земельних площ, збирання урожаю, виконання агротехнічних заходів тощо.

Складність полягає також у тому, що несформованість сучасної матеріально-технічної бази доповнюється відсутністю виробництва вітчизняної сільськогосподарської техніки. В Україні сільськогосподарська техніка приблизно на 70% має імпортне походження, причому, як правило, вона уже була у вжитку. Через нестачу зернозбиральної техніки період збирання зернових удвічі перевищує нормативний. Як наслідок, аграрії втрачають до 5 ц зерна з 1 га (на посівних площах України це 7–7,4 млн т) (Данилишин, 2011, с. 79).

Взагалі спектр дослідження труднощів розвитку та функціонування сільськогосподарських підприємств, особливо середніх і малих форм, у вітчизняному аграрному секторі є значно ширшим. Передусім це стосується причин, які гальмують їхнє формування, становлення й розвиток, крізь призму забезпеченості й розміру земельних ресурсів сільськогосподарського призначення.

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження було з'ясування можливостей розвитку системи державного регулювання взаємовідносин щодо елімінування причин, які унеможливають становлення й розвиток сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог ринкової моделі господарювання.

Методика дослідження та матеріали. У ході дослідження задіяно такі методи: аналіз (дослідження сільськогосподарських підприємств); методи дедукції та індукції (характеризуються твердженнями регуляторного впливу держави на малий та середній бізнес агропромислового комплексу країни); порівняльний (щодо впливу державного регулювання на аграрні підприємства в країнах ЄС та України); статистичний (для детального вираження кількісних показників діючих сільгосппідприємств); табличний (для наочного представлення даних).

Виклад основного матеріалу. Аналіз формування нових ринково орієнтованих сільськогосподарських підприємств замість

колишніх колгоспів і радгоспів засвідчує про допущення в процесі проведення аграрної та земельної реформ низки суттєвих помилок. Передусім це стосується відсутності дієвої концепції становлення малих і середніх форм господарювання, котра би зробила цей процес конструктивним, зрозумілим і доступним.

Суттєвим недоліком, який певною мірою дезорганізував формування нових середніх і малих сільськогосподарських підприємств у вітчизняному аграрному секторі, на нашу думку, стало запровадження спільних (загальних) теоретичних і методологічних засад до процесу створення агроформувань. Очевидним є те, що створення нових малих і середніх сільськогосподарських підприємств слід було диференціювати за природно-економічними зонами, регіонами та ін. Передусім це стосується концепту визначення оптимальних розмірів земельного фонду сільгосппідприємств, який доцільно було формувати керуючись землезабезпеченістю в тому чи іншому регіоні. Йдеться про те, що в південних, центральних і східних областях площі сільськогосподарських угідь агропідприємств є значно більшими, ніж у Карпатському макрорегіоні. Таку потребу можна пояснити тим, що обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, реалізації її агрогосподарствами значною мірою залежать від розміру земельних площ. Зважаючи на те, що фінансова допомога держави, доступ до кредитів, інші преференції в Україні тісно прив'язані до результатів виробничої діяльності, великі сільськогосподарські підприємства мають значні переваги порівняно з дрібними і середніми. Як результат останні постійно зіштовхуються з фінансовими труднощами, що є однією з причин зменшення їхньої кількості (див. табл.).

Нині найменшого розвитку в Україні набули кооперативи та державні підприємства, як такі, що належать до групи найбільш соціально орієнтованих. Недооцінка потреби в їхньому формуванні й діяльності призвела до погіршення соціального захисту населення.

Таблиця

**Кількість діючих сільськогосподарських підприємств*
(станом на 1 листопада)**

Усього	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2017 р.
	56247	56056	55630	52543	45558
Господарські товариства	8080	8235	8245	7750	6967
Приватні підприємства	4244	4220	4095	3772	3215
Кооперативи	917	848	809	674	448
Фермерські господарства	40965	40676	40752	39428	34137
Державні підприємства	310	296	269	228	199
Підприємства інших форм господарювання	1731	1781	1460	691	592

*За (Кістерський, 2014).

За своїм статусом більшість із них є неприбутковими, а їхня діяльність підпорядкована особистим потребам селян, які тут працюють. Ще у минулому столітті світова наука і практика почали розглядати аграрне зростання не як кінцеву мету, а як спосіб соціально-економічного розвитку суспільства, передусім його сільської складової. Такий підхід зберігається й дотепер (Молдаван та Шубравська, 2015, с. 56). З огляду на це формування та розвиток сільськогосподарських підприємств в умовах функціонування ринкової моделі господарювання має бути підпорядкований соціально-економічним інтересам усього суспільства, а не групи індивідів, які організують використання земель сільськогосподарського призначення для власних потреб – надмірного збагачення.

Вирішення окресленої проблеми, на нашу думку, потребує втручання держави у відтворювальний процес, оскільки добровільно, без формування адекватного законодавчого поля, власники й користувачі земель (сільськогосподарські підприємства) цього зробити не в змозі.

Тут на увагу заслуговує досвід регуляторного впливу держави на діяльність і розвиток малих і середніх агропідприємств у

країнах ЄС. Державне регулювання ринку земель в європейських державах спрямоване на: збереження сільськогосподарських угідь в умовах трансформації економіки та урбанізації сільських територій; зосередження земельних ділянок у фермерів, які мають досвід роботи та проживають на вказаній території; недопущення надмірної концентрації чи подрібнення земельних ділянок (Проблема оновлення парку сільхозтехники, 2019). Крім того, важливим завданням держави та її органів на місцях є сприяння формуванню таких сільськогосподарських підприємств, які б організували відтворення земельних ресурсів із дотриманням вимог законів онтології та забезпечували суспільні потреби.

Однією з найважливіших передумов у процесі організації сільськогосподарських підприємств, як зазначено, є врахування регіональних особливостей їхнього становлення та розвитку. Передусім це стосується аграрного сектору Карпатського макрорегіону. Аналіз засвідчує, що ігнорування цією необхідністю спричинило перерозподіл земельного фонду колишніх сільськогосподарських підприємств на користь господарств населення. Нині, за нашими розрахунками, домогосподарства макрорегіону

мають у підпорядкуванні та власності майже 80 % сільськогосподарських угідь. При цьому лівова частка земельних ділянок приватизована, що унеможливило їхній перерозподіл і вилучення на користь сільськогосподарських підприємств. Саме цим можна пояснити, що окремі господарства макрорегіону відчувають нестачу земельних площ сільськогосподарського призначення.

Дослідження засвідчують, що недоліки в організації сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства, спричинені помилками, допущеними під час роздержавлення, паювання та приватизації земельних угідь. В Україні було використано загалом помилковий теоретичний і методологічний інструментарій до реформування земельних фондів колишніх колгоспів і радгоспів. До уваги не було прийнято: по-перше, розмір земельного аграрного фонду областей, які знаходяться в різних природно-економічних територіях; по-друге, завдяки приватизації правляча верхівка прагнула вирішити соціальні проблеми, котрі накопичувалися на селі в дореформений й постреформений періоди; по-третє, поза увагою залишилася потреба в запровадженні професійних засад до організації земельного господарства; по-четверте, реформування призвело до надмірного подрібнення та масової приватизації земель. Ці та інші недоліки значною мірою гальмували, унеможливили формування ринково орієнтованих сільськогосподарських підприємств. Враховуючи нерозвиненість ринку земельних відносин в Україні й втрату навичок приватного землекористування, ймовірно, було б доцільно не розпайовувати сільськогосподарські угіддя на дрібні володіння, а на певний період зберегти державну власність на цю категорію землі (Сільське господарство України 2017, с. 26).

Труднощі полягають також у тому, що в Карпатському макрорегіоні приватне землеволодіння, особливо дрібне, стало своєрідною панацеєю організації ринкової моделі відтворення земельних ресурсів. При цьому штучно нав'язується думка, що державні, кооперативні сільськогосподарські підприємства є антиподом ринкової моделі господарювання.

Пальму першості було віддано приватному землеволодінню господарств населення. У такий спосіб було зруйновано базис формування сільськогосподарських підприємств, яким є землі сільськогосподарського призначення. Означене переконує в потребі змінити стан справ у землегосподарюванні, рішучого перегляду нинішньої земельної політики та розробки концепції національної стратегії у сфері землекористування, в якій роль держави має істотно посилитися (Тивончук, 2015). Саме держава покликана стати провідником формування землеволодіння й землекористування, яке б забезпечувало раціональне використання, збереження, поліпшення та охорону земель сільськогосподарського призначення, виконання соціальних та екологічних завдань. Це аксіома, котру слід покласти в основу генези ринково орієнтованої моделі господарювання у вітчизняному аграрному секторі.

Реалізація пропонованої моделі землеволодіння й землекористування вимагає розробки адекватної національної земельної політики, каталізатором якої повинні стати малі і середні сільськогосподарські підприємства. За інших умов у вітчизняному аграрному секторі продовжуватиметься хаос, невизначеність, безгосподарність у використанні й охороні аграрних земель. Йдеться про новітню розробку засад створення сучасних сільськогосподарських підприємств, які зможуть забезпечити успішне та раціональне використання земель, залучити в обіг угіддя, котрі за своїми властивостями придатні до вирощування сільськогосподарських культур, створити нові робочі місця, гарантувати соціальний захист сільських жителів.

Саме такі засади відтворення земельних ресурсів Ф. Модильяні, Дж. Тобин, Р. Солоу рекомендували зберегти в Радянському Союзі, тобто суспільну власність на землю та формування державних доходів за розрахунками вилучення ренти за землекористування (Ходаківська, 2012, с. 43). Однак тоді це не взяли до уваги, як і згодом уже в незалежній Україні.

Земельна та аграрна реформи, як значено, не створили умов для формування сучасних агропідприємств.

На особливу увагу заслуговували окремі агропідприємства, які, на наше переконання, зуміли налагодити новітнє, високопродуктивне використання та охорону земельних угідь, допомагали в обробітку земель ОСГ, створювали робочі місця, працевлаштовували і навчали за власний рахунок випускників середніх і вищих навчальних закладів, зуміли зробити відтворювальний процес прибутковим, були джерелом матеріального забезпечення селян, а також розвитку сільських територій. На селі не було безробіття. Знаковим, на нашу думку, було також те, що практично весь земельний фонд суворо контролювався на предмет задіяності в сільськогосподарському обігу. Очевидно, їх потрібно було зберегти.

Сподівання на те, що дрібний власник на селі, одержавши в приватне володіння земельну ділянку, стане господарем, не виправдалося. Розвиток земельних господарств селян фактично сягнув апогею, про що засвідчує: зростання площ покинутих і незадіяних земель, включаючи незатребувані паї земельного пайового фонду; відсутність сівозмін й новітніх сучасних технологій відтворення земельних ділянок; слабкий, фрагментарний взаємозв'язок держави з господарствами населення; зростання безробіття та бідності на селі; занепад соціальної інфраструктури і розвитку сільських територій; ігнорування професійними засадами використання, поліпшення, збереження та охорони земель; нівелювання знаннями сучасної агротехніки. Нині державна політика щодо розвитку аграрного сектору, ґрунтуючись переважно на ідеологічній основі неокласичної теорії ринкової рівноваги, поза увагою залишає економіку знань, ігноруючи при цьому роль НТП, який на сучасному етапі є основним чинником економічного зростання (Цимбаліста, 2015, с. 100).

Найсуттєвішою перешкодою на шляху створення новітніх сільськогосподарських підприємств у національному аграрному секторі (передусім це стосується малих і середніх агрогосподарств) залишається критична маса земельних ділянок, якою володіють господарства населення. Утворилася своє-

рідна патова ситуація: селяни володіють монополією на приватне землеволодіння, що унеможливлює формування сучасних сільськогосподарських підприємств. Дрібне приватне землеволодіння стало гальмом на шляху подальшого розвитку агропідприємств.

Щоб вийти з глухого кута, необхідне прийняття адекватних законів, які б зробили дієвим механізм деприватизації та реприватизації земельних ділянок господарств населення.

Дослідження засвідчують також про потребу в проведенні реорганізаційних заходів у частині діючих сільськогосподарських підприємств, які вже тривалий період не можуть забезпечити належне використання сільськогосподарських земель.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Аналіз динаміки становлення та розвитку сільськогосподарських підприємств у вітчизняному аграрному секторі та Карпатському макрореґіоні зокрема засвідчує, що в Україні не сформовано малих і середніх агропідприємств, які б успішно функціонували в умовах ринкових відносин, були конкурентоспроможними, прибутковими. Винятком є лише великі господарства – агрохолдинги. Утім і їхню участь у сільськогосподарському виробництві не можна оцінити однозначно, оскільки свої зусилля вони спрямовують лише на власне збагачення, забруднюючи і виснажуючи при цьому орендовані сільськогосподарські землі. Принагідно зазначимо, що з боку адекватних державних органів, місцевих органів самоврядування, громадськості немає дієвого, системного контролю за використанням ними земельних ресурсів. Означене переконує, що чинні засади функціонування великих господарств потребують перегляду з метою спрямування діяльності останніх не тільки на перманентне нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а й на збереження, поліпшення та охорону орендованих земель, дотримуючись при цьому вимог законів онтології. Потрібно також спрямувати діяльність великих агрогосподарств на поліпшення екології, розвиток

сільських територій, соціальний захист сільських жителів. Дотримання цих вимог є ключовою передумовою подальшого розвитку агрохолдингів.

Поряд із великими агропідприємствами в Україні функціонують дрібні й середні господарства. Передусім це стосується кооперативів, державних підприємств, фермерських господарств. Недооцінка саме цих агроформувань призвела до загострення соціальних проблем на селі. Призупинити їхню руйнацію можна завдяки втручанню держави, котра має всі важелі впливу на формування й розвиток соціально орієнтованих аграрних підприємств.

Успішність створення нових малих і середніх господарств значною мірою може бути забезпечена завдяки врахуванню регіональних особливостей землеволодіння й землекористування. Йдеться про те, що базисом формування сільськогосподарських підприємств слугує розмір земельного фонду, котрий в розрізі регіонів не є однаковим. Передусім це стосується Карпатського мак-

рорегіону, що є малоземельним, а тому обмеженим у формуванні великих агрогосподарств.

Макрорегіональний аспект досягнення позитивних результатів у формуванні малих і середніх сільськогосподарських підприємств потребує проведення радикальних змін. Зокрема це стосується проведення деприватизації та реприватизації земельних ділянок домогосподарств, які нині не забезпечують високоефективну організацію земельного господарства. Вилучені земельні ділянки слід надати у користування тим сільськогосподарським підприємствам, які потребують розширення власного земельного фонду, а також для потреб формування нових малих і середніх господарств.

Отож, державне фінансове регулювання повинно використовуватися як один з основних інструментів для ефективного впливу на подальший розвиток малих і середніх сільськогосподарських підприємств, враховуючи європейський досвід розбудови аграрного сектору та економіки загалом.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Бородіна, О. М. та Прокопа, І. В., 2014. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект). *Економіка України*, 4, с. 55–72.

Гайдуцький, І. П., 2014. Структурні перекоси і ризики в АПК. *Економіка АПК*, 7, с. 38–46.

Данилишин, Б. М., 2011. Земельна політика в Україні: що день прийдешній нам готує? *Дзеркало тижня*, 1 квіт.

Кістерський, Л. Л., 2014. У пошуках виходу з кризи: біблія очима економіста. *Економіка України*, 1, с. 21–32.

Молдаван, Л. В. та Шубравська, О. В., 2015. Інвестиційні пріоритети у сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації. *Економіка України*, 4, с. 78–87.

Проблема оновлення парку сільхозтехніки [online] Доступно: <http://www.Rosagroleasing.ru/upload/contentpages/about/programma-obnovlenija_parka_selhoztehniki.pdf> [Дата обращения 10 мая 2019].

Сільське господарство України 2017: стат. зб. 2018. Київ.

Тивончук, С. О., 2015. Організаційно-економічний механізм активації інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу України в ринкових умовах (концептуальні та методичні положення). *Економіка прогнозування*, 2, с. 98–105.

Ходаківська, О. В., 2012. Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні. *Економіка АПК*, 5, с. 30–36.

Цимбаліста, Н. А., 2015. Проблеми реалізації агровиробничого потенціалу сільських територій. *Регіональна економіка*, 2, с. 115–123.

Стаття надійшла 15.05.2019.

